

KOVÁCS ISTVÁN

Ostyatörés – jókívánssággal és kolindával

Karácsonyi szokások a lengyeleknél

VIRRASZTÁS EGY ALTEMPLOMBAN

*Az altemplom boltíveinek mélyén,
hol négyrét görnyednek az oszlopok,
a kelő nap bezúz fényöklével
egy ólmos álomüvegablakot.*

*Színes cserepei szerteszállnak,
mint tarka lángok, torzó csillagok,
s beleremegnek a holdrozettás
éjszakán túlra vándorló vakok.*

*Nyisd ki kapud, a magadba-zártat...
Hagyd imádkozni a zarándokot.
A kerengőben eltűnődve szállnak
a fénylő gregorián dallamok.*

Kovács István

Akinek módjában áll decemberben több napot tölteni Lengyelországban, ha szerencséje van, részt vehet egy olyan karácsonyi idéző ünnepen, amelynek nincs párja a világon. Ez a kölcsönös jókívánsságokkal kísért ostyatörés meghittségénél fogva annyira magával ragadó, hogy az ember szeretné átplántálni a hazájába ezt az egyszerűségében is lélekeme-

lő szokást. A karácsonyi jókívánsságot a lengyel hagyomány szerint az teszi hitelessé, ha szavaink kíséretében, mintegy Jézust híva tanúnkul, ostyánkat nyújtjuk a másiknak, és mi is törünk az általa kínált ostyából. A letört ostyarészecskét az áldozás megrendültségével fogadjuk, és mintegy lelki szövetségre lépünk mindazokkal, akikkel összehozza a sors. Így még mielőtt a szentestei gyertyagyújtásra sor kerülne, sajátos lelki egység hatja át az ostyatörés különös misztériumában részt vett kisebb és nagyobb közösségeken át a nemzetet is. Felkészülés ez az éjféle szentmisére is, amelyen a kilencvenöt százalékos katolikus Lengyelországban szinte mindenki részt vesz.

A szenteste misztériumának legmeghatóbb pillanata a családon belül is az ostyatöréssel kísért jókívánsság. Az ostyatörés szertartásával eredetileg hagyományosan az apa és a legidősebb fiú kívántak egymásnak elsőként áldott ünnepeket. Ma a szülők, férj és feleség nyújtja egymásnak az ostyát. A kölcsönös karácsonyi jókívánsságokkal kísért „ostyatörés” (łamanie opłatkami) szokása a II. századi eulogiában gyökerezik, amikor az áldozati adomány mise alatt vagy után megáldott részét szétosztották azok között a hívek között, akik nem járultak az oltáriszentséghez. Ez a Dél-Európában meghonosodott szokás terjedt át a középkori Lengyelországra, s maradt meg napjainkig. Enélkül a szenteste olyannyira elképzelhetetlen Lengyelországban, hogy azok, akik karácsonykor nem tudnak találkozni, a megtörendő ostyát postán küldik el egymásnak.

Az ostyatörés szokása önálló iparág létrejöttét eredményezte. Az egyházi és világi üzletekben egyaránt kapható díszes csomagolású ostyákat angyalok, templomok, várak, városok, fenyők dombornyomatai díszítik, s olykor a Szűzanyáé is. A hagyományos ostyasütő formák is igazi műalkotások.

Az ostyatörés hagyományát a lengyelek még a náci koncentrációs táborokban vagy a szibériai szovjet lágerekben sem adták fel. A börtönök karácsonyi ünnepe is e rítussal kezdődik. A szokás egy meghitt pillanatra az öröket és a fogvatartottakat is egyenrangú embertársakká avatja.

A nyelvi fordulat szerint az ajándék nem a karácsonyfa, hanem „a csillag alá” kerül. Ez arra a régi szokásra utal, amikor az ajándékot az égen megjelenő első csillag (amelyet ké-

sőbb betleheminek hívtak) kigyulladás után osztották szét. A lengyel karácsonyi szokásokban is felfedezhetők az ősi pogány szokások, a néphagyomány és a keresztény kultúra ötvöződésének elemei. E szokások egy részét ma is betartják. Igaz, a városlakó ma aligha tudja, hogy szenteste napján azért nem szabad az ajtó felé söpörni, nehogy a hazatérő lelket vagy az angyalt elriasszák. Ahol még szokás falun a házi szövés, guzsalyozás, ott ezen a napon tilos dolgozni, nehogy az ott tartózkodó láthatatlan lélek vagy angyal megsérüljön.

Karácsonyfa természetesen Lengyelországban is van. Szokását a lengyel–litván állam felosztásában részt vett és Varsót megszálló poroszok honosították meg 1795 és 1806 között. Elterjedéséhez a lengyelek lakta területeken több mint egy évszázadra volt szükség. A Kárpátok térségében csak az 1920-as, 1930-as években lett divat. Díszítése részben puritánabb, mint nálunk, mivel hiányzik róla a szaloncukor, de esetenként burjánzóan színes. A karácsonyfa csúcsát mindig a betlehemi csillag ékesíti. Az alma és a dió ma is része a hagyományos díszeknek – a szerepüket tulajdonképpen átvevő csillogó gömbök mellett is. Az alma a népi hiedelem szerint arra szolgált, hogy távol tartsa a betegséget, és összefogja az egymást szeretőket, míg a dió szerelmi ügyekben több vonatkozásban is szerencsét hozhat az érintetteknek. Még nem múlt el teljesen az a szokás, hogy a fenyőfát színes papírlánc-füzérrel díszítik. Ez a füzér valamikor a bűnre csábítás legyőzendő kígyóját jelképezte, de a lengyel–litván állam felosztása után már mindinkább a nemzet rabságának láncát látták benne azok, akik Jézus megszületésében a szabadság reményének világra jöttét is ünneplik.

Lengyelországban a szentestén a böjti étkezés sajátos formája tartja magát mind a mai napig. Ne téveszen meg bennünket, hogy a lengyel „vigília-vacsora” hét, kilenc vagy tizenegy fogásból áll. Ma már, a néprajzkutatókat, művelődéstörténészeket leszámítva, aligha akad lengyel ember, aki ismeri e XIX. század előtti számok eredetét. Ki gondol arra, hogy a XVIII. században a paraszt vacsorája karácsony estéjén öt vagy hét, a nemeseké kilenc, az arisztokratáké tizenegy vagy tizenhárom fogásból állt? Ezt különféleképpen magyarázták: hét nappól áll a hét, kilenc az angyalok kórusa. Lényeg a páratlan szám. (Halakból viszont tizenkét fogást is szabad volt feltálatni.) A páratlan számnak mágikus hatása lehetett az elkövetkező év termésére. A lengyel vigília-vacsorának szerves része az asztalon feltálat aszalt és nyers gyümölcs, a méz és a dióbél.

Ismerjünk meg két, egyenként kilenc fogásból álló lengyel vigília-vacsorát egy népszerű szakácskönyv alapján:

I.	II.
Mandulaleves	Halleves
Királyi módon elkészített hering	Szilvás hering
Tormás csuka	Halpástétom francia mártásban
Hal boros-diós mártásban	Angolnakocsonya
Káposzta gombás krockettel	Főtt keszeg vörös káposztában
Mákos tészta	Fogas Orly módra
Karácsonyi sütemény	Mákos tészta
Mákos guba	Mézeskalács
Szilvakompót	Tejszínes áfonyapuding

A hagyománytisztelő családoknál ma is csak páros számban lehet helyet foglalni az asztalnál. Az pedig, hogy az asztalnál tizenhárom ember üljön, végképp elfogadhatatlan. (Krisztus tizenharmadikként fogyasztotta el utolsó vacsoráját a tizenkét apostollal.) Az asztal fehér abrosza alá ma is tesznek jelképesen szénát a Kisjézus jászolának emlékére, s magát a terítőt a remény zöld fenyőgallyaival díszítik. A karácsonyfa alá is készítenek jászlat. Ez a XVIII. század elejéig szokás volt a templomokban is. Mivel egyre inkább vásári népnepélyszerű látványosság lett belőle, világias jelenetekkel, tréfákkal, kétértelmű utalásokkal, kitiltották a templomból, s csak a XIX. század középső harmadában térhetett oda vissza. A kitiltást követően vált szokássá az otthoni betlehem és a hordozható betlehemek készítése. Ennek során nemcsak a jászlat és annak hagyományos bibliai figuráit formálták meg, hanem a templomokat is, amelyek az alkotás e szintjén helyet adtak a jászolnak. Mára már valóságos betlehemkészítő verseny alakult ki Lengyelország-szerte. A díjnyertes alkotásokat karácsony után a krakkói Városi Múzeumban mutatják be.

Lengyelországban is szokás a betlehemezés, kolindálás. A rendkívül népszerű lengyel kolindák többsége a XVIII. század vége és a XX. század eleje között született. A legismertebb közülük a lengyel felvilágosodás jeles költőjének, Franciszek Karpińskinek *Isten születik* és Kajetan Sawczuk *Aludj el, Kisjézus* című kolindája. Az 1863/64-es lengyel szabadságharc leverése után a lengyel romantika számon tartott költője, Gustaw Ehrenburg, aki I. Sándor cár törvénytelen fia volt, hazafias dallá írta át Karpiński közismert karácsonyi énekét. A nép azonban megmaradt az eredeti mellett. Karácsonykor nem engedte be házába még a legjobb értelemben vett politikát sem. ■